

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 3 (53),
STR. 589-613

RECENZIJ
I PRIKAZI

KULTURA, ETNIČNOST, IDENTITET

Priredila Jadranka Čačić-Kumpes

Institut za migracije i narodnosti, Naklada
Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo,
Zagreb, 1999., 318 str.

Knjiga *Kultura, etničnost, identitet*, koju je priredila Jadranka Čačić-Kumpes, donosi radove koji su nastali u povodu (drugoga) okruglog stola "Etnički razvitak europskih nacija: Hrvatska-Europa", održanoga u Zagrebu 20. ožujka 1999. u organizaciji Instituta za migracije i narodnosti. Obuhvaća radove vezane uz prve dvije podteme skupa: etničnost i kultura, etničnost i izobrazba.

Kako J. Čačić-Kumpes u uvodu naglašava, knjiga je pokušaj da se interdisciplinarnom razmjenom i međuinstitucijskom suradnjom okupi znanstvenike različitih disciplina oko zajedničke teme. Konkretno razrješenje izrazito kompleksnih međudodosa kulture, etničnosti i identiteta nije moguće zbog nestalnosti i promjenjivosti tih kategorija i njihovih međudodosa, iako ti pojmovi već jedno desetljeće intenzivno provociraju političke i intelektualne rasprave.

Nakon pregleda sadržaja i uvoda, knjiga je podijeljena u četiri tematske cjeline. Na kraju se nalaze bilješke o autorima, sažeci na engleskom i francuskom jeziku te imensko i predmetno kazalo.

U uvodu je problematizirana važnost interdisciplinarnosti te promišljanja granica znanstvenih disciplina i institucija. Upravo preklapanje pojmova kulture, etničnosti i identiteta svjedoči o postojanju

nju i potrebi prelaska granica znanstvenih disciplina i, kako kaže autorica, "akademskog krivolova".

U prvoj cjelini, nazvanoj *Plutajući mozaik na obzoru: naznake o pojmovima*, autori su pokušali donekle razjasniti pojmovni pluralizam. Krićka analiza ključnih termina zapoćinje tekstem Srđana Vrcana o "znakovitoj zbrci oko etnićkog". On naglašava povratak paradigme etnićnosti u suvremenu sociologiju, pa, analogno, i u politiku tranzicijskih društava. Krićki procjenjuje nehajnu uporabu pojmova *etnićko* i *nacionalno*, što je kulminiralo u interpretaciji suvremenih sukoba na ovim prostorima kao ponajprije etnićkih. Ta "maglina" nehajnosti prijeći spoznavanje i sućeljavanje s dubljim korijenima procesa koji vode ka etnićkom sukobu i nasilju. Ili, kako autor kaže, ona otvara pitanje "kredibilnosti etnićke paradigme u suvremenom znanstvenom diskursu".

Nikola Skledar povezuje kulturu s etnićnošću, naglašavajući isprepletanje oba termina. U društvu koje svoj kulturni i nacionalni identitet stvara simbolima, upozorava on, iracionalizacija i mitologizacija tih simbola moguće su sredstvo manipulacije i instrumentalizacije.

U međuodnos s kulturom Esad Ćimić stavlja naciju. Kako je kultura transcendentnog podrijetla, ljudi je adoptiraju preko socijalizacije, a ne modificiraju kao vlastiti konstrukt. S druge pak strane, on suprotstavlja sociološko viđenje povijesno diferencirane nacije povjesničarskom viđenju nacije kao relativno homogenog entiteta. Zbog neprestane interakcije i mijenjanja u različitim okolnostima, korijene mogućega konflikta nalazi na liniji nacionalno-nacionalistićko. Globalizacija tada djeluje pozitivno jer, unatoć homogenizaciji, ne uklanja individualna kulturna obilježja.

Josip Kumpes s kulturom i etnićnošću povezuje pojam religije te politike i identiteta. Nastoji naznaćiti teorijski okvir za sociološko istraživanje njihove interakcije, uz napomenu da kompleksnost i razlićitost specifićnih slućajeva otežava uop-

ćavanje. Daje primjer postkomunističkih tranzicijskih društava u kojima se, u svrhu nacionalističke mobilizacije, politizacijom kulture politizirala i religija, pri čemu valja "istaknuti da u takvu kontekstu uglavnom nije riječ o osobnoj religioznosti vjernika ..., već ponajprije o društveno-povijesnim, političkim i kulturnim očitovanjima i obilježjima religijskog (točnije konfesijskog) djelovanja".

S aspekta kulturne geografije fenomene kulture i etničnosti u odnosu s kulturnim pejzažem analizira Laura Šakaja. Kulturni pejzaž kao odraz pojedinih ljudskih zajednica predstavlja granice između različitih kulturnih svjetova, a nova paradigma kulturne geografije u središte interesa smješta multikulturalnost umjesto pukoga razlikovanja "kulturnih svjetova". Autorica problematizira primjenjivost socioloških postulata i metodologije u geografskom definiranju prostora i naglašava geografsko promišljanje da "razlike u kulturnim pejzažima nisu određene etničkim tradicijama, nego ekonomskim potrebama".

Pojmove multikulturalizma, interkulturalizma, transkulturalizma i plurikulturalizma u području "upravljanja kulturnom različitosti" usporedio je Sanjin Dragojević. Iako imaju, smatra on, često proturječno značenje, ti su pojmovi nadopunjujući. Multikulturalizam definira kao osiguranje istih društvenih i kulturnih mogućnosti svim kulturama neke zemlje, a interkulturalizam se razvija kao njegova kritika i njegov je cilj odrediti potencijalne dinamičke međudnose. Pod utjecajem globalizacije transkulturalizam inzistira na prijenosu univerzalnih vrijednosti europske tradicije, a plurikulturalizam ili kulturni pluralizam ulazi među osnovne vrijednosti i postignuća suvremenih razvijenih demo-

kratskih društava, ujedno u sebi omogućujući sve ostale oblike pluralizama.

Druga cjelina *Kultura, etničnost, razvoj: izazovi rekonstrukcije identiteta* započinje povezivanjem kulture, nacije i razvoja u tekstu Vjerana Katunarića. Tranzicijska društva i njihova visoka kultura (umjetnost, znanost i visoka izobrazba) promatrani su u razdoblju dugoga trajanja, s naglaskom na zabludama oživjelih nacionalizama na rubu Europe u kojima se primarnim izrazom nacionalnoga identiteta drže baština i folklor. Autor definira stav visoke politike kao "muklu retoriku reakcije" na drukčije kulturne pokušaje i pripisuje ga nezrelosti građanskoga društva. U tom kontekstu Hrvatska ima izgleda tek u shvaćanju kulture kao društvenoga kapitala.

Kulturom adaptacije Hrvatske u Europi pozabavila se Silva Mežnarić, problematizirajući pitanje stava Europe u prihvatanju novopridošlih članova zajednice kao i pitanje stava novih članica. Afirmacija raznolikosti vodi pritom globalizaciji i univerzalnom, bez negacije posebnoga, a Hrvatska svoj kulturni identitet može i mora graditi strategijom dijaloga, neregresivnosti i otvorenosti u adaptaciji nasuprot dosadašnjem inzistiranju na poziciji "predziđa", pariranju "asimetričnoj unipolarnosti" takve Europe i hiperboliziranju vlastite "prikraćenosti".

Naznake promjena identiteta propitivanjem nacionalnoga sna, tranzicije i globalizacije traži Ivo Paić. Analizira procese na raskrižju konstruiranoga identiteta, uzdignutoga na iskustvu nacionalnog sna, globalizacije i tranzicije. Uspoređuje dva primjera ostvarenja sna, hrvatski i njemački, koji su, premda udaljeni, strukturno bliski.

Jadranka Čačić-Kumpes analizira interakciju izobrazbe s kulturom i etničnošću kroz povijest, na konkretnom primjeru Hrvatske u kontekstu nestalnosti tih međudnosa. Iako su fenomen prošlih stoljeća, u Hrvatskoj i u 90-im godinama XX. stoljeća, u doba globalizacije, novi mitovi zamjenjuju stare. Suvremene tendencije i potrebe za bržim protokom ljudi i znanja

izvan "granica" nacionalnih društava, sugerira autorica, nameću potrebu da se Hrvatska što prije otvori i uključi u globalnu (interkulturalnu) razmjenu informacija, svakako uz isticanje raznolikosti, da ne bi ostala stajati "u pari iza vlaka koji je protutnjao s devetnaestim stoljećem".

Kritički se osvrće na postsocijalističke udžbenike povijesti za osnovnu i srednju školu u Hrvatskoj Branimira Baranovića, predstavljajući rezultate istraživanja njihove strukture sadržaja. Kako i sadržajem i kvantitetom u udžbenicima još uvijek dominiraju nacionalnopovijesne teme, usko vezane uz paralelne političke obrasce, oni kao važan čimbenik socijalizacije vode prema oblikovanju etnocentričkih, ksenofobičnih, zatvorenih nacionalnih identiteta mladih. Kako bismo se približili europskim kriterijima, potrebna je strukturna i metodološka rekonstrukcija te okretanje tematici poput ljudskih prava, mira, multikulturalnosti.

Kultura, mit i etničnost naslov je treće cjeline u okviru koje Josip Županov u svojem radu propituje razloge opstanka nekih etničkih zajednica u odnosu na druge i uzroke njihove političke mobilizacije. Recentna revitalizacija etničkih zajednica u cijeloj Europi u ekstremnoj je varijanti završila etničkim čišćenjima 90-ih godina XX. st. na Balkanu. Kako se nacija izgrađuje kontinuirano, a primarni čimbenik opstojnosti nacionalnog identiteta jest kolektivno, mitovi su odigrali važnu ulogu. Autor apostrofira nacionalni "mit o izabranom narodu" najbrojnije etnonacionalne zajednice ex-Jugoslavije i njegovo značenje u njezinoj mobilizaciji u posljednjem desetljeću XX. stoljeća.

Baveći se etnomitom, Dunja Rihtman-Auguštin preispitala je ulogu "hrvatskog sna" kao središta hrvatskoga mitskog

sklopa u nacionalnoj identifikaciji regionalno nehomogene Hrvatske u povijesnoj perspektivi, od srednjovjekovlja do kasnih 1990-ih. Zahvaljujući upravo pučkoj recepciji "mitsko-simbolskog kompleksa" i njegove povijesne i etnografske sastavnice, izražene u intelektualnim konstrukcijama narodne kulture i umjetnosti, političke su strukture uspjele mobilizirati i integrirati šaroliki nacionalni korpus.

Ivo Žanić u regionalno-povijesnom kontekstu analizira Kosovsku bitku i njezino mentalno naslijeđe u pučkoj recepciji i osvještavanju mita. S obzirom na to da je mitove lakše prepoznati (i osuditi) kod drugoga nego kod sebe, autor se pita kako izbjeci zamku zamjene starih mitova novima. Na konstataciju da "mentalitet koji je odnjegovao fantazmu Velike Srbije nipošto nije samo srpski" nameće se pitanje: kojim je misaono-imaginarnim putovima kosovski mit preobrazio svoju funkciju iz obrambene u začetku u agresivnu u 1990-ima?

Četvrta cjelina, heterogenoga sadržaja, nosi naziv *Razmeđa etničnosti, kulture i identiteta* i započinje tekstem Saše Božića o pretpostavkama kreiranja etničnosti. Prema autorovu mišljenju, predviđanje smjera kretanja etničkih procesa, odnosno pojava modela, nije moguće zbog dopunskoga uključivanja kreativnosti u sustave racionalnoga kreiranja i normativnoga oblikovanja etničkoga. Kreiranje simbola omogućuje izgradnju identiteta te razaznavanje odvojenih etničkih skupina. Tako su, primjerice, makedonski Romi iznenadili društvene znanstvenike uvođenjem "Egipćana" kao nove etničke kategorije.

Dalibor Brozović definira etničnost kao jedan od temelja nacionalne kulture i pokušava odrediti njezino pravo mjesto. Nastoji preispitati odnose etničnosti s ostalim čimbenicima u oblikovanju nacionalne zajednice, odnosno njezine kulture: etničkom podlogom, zemljopisnim regijama, velikim epohama i pokretima, religijskim (konfesijskim) identitetom ili mozaikom, susjednim etničkim/nacionalnim zajednicama, višestoljetnim državnim zajed-

ništvom i vlastitim prinosom. Stoga niti Hrvati nikako ne bi smjeli, kaže autor, zapostavljati svoju pripadnost (južno)slavenskom svijetu, ali, dakako, "bez ikakvih i najmanjih iluzija temeljenih na toj činjenici".

U šesnaest teza Radovan Ivančević razmatra ulogu etničkoga, kao samo jednog čimbenika kulturološkoga pojma nacije, u oblikovanju nacionalnoga identiteta. Respektirajući povijesni kontinuitet i multiregionalnost, on razvija tezu o pogledu zamućenom mitom o etničnosti kao odlučujućem modifikatoru kulture. Zbog intenzivnoga i kontinuiranoga indoktriniranja široke publike mitom uspijevalo se zamijeniti objektivna znanstvena povijesna istraživanja "ideološkim diletantizmom". Apsurd je još veći jer se time zanemarivalo hrvatski urbani identitet (npr. Dubrovačke Republike), a veličalo ruralni "narodni" folklor i kostime kao apsolutno autentične, iako su oni zapravo stilizirani "zaustavljeni povijesni trenuci urbane hrvatske ili točnije europske mode".

Jasna Čapo Žmegač preispituje rezultate terenskoga istraživanja kulturnih razlika 90-ih godina unutar iste nacionalne skupine (Hrvata doseljenih iz Srijema u zapadnu Slavoniju i domicilnih Hrvata) koje su percipirane u svakodnevnoj komunikaciji. Izravan kulturni kontakt i konflikt uvjetovan je pučkim konceptom etničnosti/nacionalnosti koji definira granice pripadanja istoj etničkoj/nacionalnoj skupini kulturnom, jezičnom ili političkom istošću. Zbog kulturne heterogenosti unutar iste nacionalne zajednice, izražene u različitim ekonomsko-strukturnim obilježjima naselja, različitoj tradiciji, mentalitetu i govoru, dolazi do karakterizacijske diferencijacije na "bolje" i "lošije", "manje" i "veće" Hrvate.

Jednu od najvažnijih uloga u definiranju svake pojedine etnije Ivo Pranjković pripisuje jeziku. On propituje odnose između jezika i etnija u bivšoj Jugoslaviji koji su razvili nezadovoljstvo svih položajem "svoje" jezika. Pritom autor analizira i status jezika manjina koji u najvećoj mjeri nisu imali definirani status ni na regionalnoj razini. Stoga je svaki narod prirodno težio postati i nacijom, s vlastitom državom i "posebnim" standardnim jezikom, a to je, kao krajnju posljedicu imalo međunacionalne sporove.

Jezične skupine koje nalazimo na hrvatskom teritoriju a nemaju vlastitih institucija analizira August Kovačec. Skupina Bajaša u Međimurju i Podravini govori starinskim dijalektalnim oblikom rumunjskoga, slično kao što i Istrorumunji, Arbanasi u Zadru govore gegijski albanski, a Istrioti se koriste specifičnim romanskim idiomom. Kako nisu sastavni dio niti jedne "konkretne matice", a osim jezika nemaju vlastitih institucija, najčešće se poistovjećuju s narodom unutar kojega žive i uvijek su dvojezični. Njihovi problemi su socijalne, a ne etničke prirode, pa autor naglašava potrebu očuvanja njihova specifičnog identiteta koji je i dio ukupnoga hrvatskog identiteta.

Ružica Čičak-Chand preispituje religiju kao izraz etničkoga i kulturnog identiteta na primjeru islama i muslimana u zapadnoj Europi. Religijske oznake u dijaspori imaju funkciju očuvanja tradicije, ali i adaptacije u novoj sredini. Većina imigranata osniva manjinske etničke zajednice koje, zbog kulturne nepodudarnosti, "lebede" u rascjepu rasne i kulturne marginalizacije u zemljama zapadne demokracije koje deklarativno proklamiraju pluralizam, liberalizam i toleranciju. Autorica drži da su međusobne prilagodbe nužne na obje strane, čime bi europski multikulturalizam dobio potvrdu, a mlađi muslimani tu potvrdu mogli iskoristiti u europskom kontekstu, bez odricanja od islama.

U zaključku valja istaknuti da se različitim aspektima kulture, etničnosti i identiteta, ponuđenima u ovoj knjizi, pris-

tupilo interdisciplinarno. Analitičnost i kritičnost autora u problematiziranju tih fenomena usmjerena je razrješavanju konkretnih problema suvremenoga, posebice hrvatskog, društva. Inzistira se na potrebi mijenjanja identifikacijskih strategija u Hrvatskoj, u svjetlu globalizacijskih i tranzicijskih procesa. Otvaranje Hrvatske i uključivanje u međunarodna zbivanja nikako ne isključuje isticanje njezinih specifičnosti. Potrebno je podržavati taj pomak k novoj kvaliteti društvenoga razvoja, komuniciranja i ponašanja, kako bi se njime mogle izraziti brojne društvene skupine.

Dubravka Mlinarić

Marcus Tanner HRVATSKA – DRŽAVA STVORENA U RATU

Barbat, Hrvatska sveučilišna naklada,
Hrvatski institut za povijest, Zagreb,
1999., 365 str.

Hrvatski institut za povijest i Hrvatska sveučilišna naklada proteklih su godina u svojoj biblioteci "Svjedoci povijesti" objavili nekoliko uistinu dragocjenih knjiga – svjedočanstava vrlo istaknutih političara i diplomata koji su od početka 1990-ih godina "hodočastili" ovim prostorima i bili neposredni svjedoci ili aktivni sudionici proteklih zbivanja, osobito uspostave i osamostaljenja današnje hrvatske države i njezine borbe za slobodu protiv velikosrpskog agresora. Tako su se među onima koji su željeli svojom pisanom riječi osvijetliti genezu političke, vojne i humanitarne krize i sukoba na prostorima bivše jugoslavenske državne zajednice, ali i svoj prinos

njezinu rješavanju, našli – između ostalih – Jean Cot (jedan od zapovjednika UNPROFOR-a), David Owen (jedan od supredsjedatelja Mirovne konferencije o bivšoj Jugoslaviji), Hans-Dietrich Genscher (bivši njemački ministar vanjskih poslova), Alois Mock (bivši austrijski ministar vanjskih poslova), Süleyman Demirel (bivši turski predsjednik) i Thomas Patrick Melady (bivši američki veleposlanik u Vatikanu).

Ti su autori objašnjavanju proteklih političkih procesa i teritorijalnih mijena na jugoistoku Europe prilazili uglavnom s različitih polazišta i s krajnje različitoga stupnja poznavanja uzroka, a time i posljedica, krize koja je dovela do raspada Jugoslavije i agresije Srbije na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Štoviše, većina međunarodnih političko-diplomatskih aktera koja je sudjelovala u zastavljanju rata i osmišljavanju svima prihvatljivoga koncepta mirnog razrješenja krize nije razumjela najvažniji uzročnik sukoba – velikosrpsku imperijalističku politiku koja je prijetila potpuno zatrti ionako u Jugoslaviji sputane nacionalne osobitosti nesrpskih naroda, osobito hrvatskoga, kod kojega državotvorna ideja i nacionalni identitet, unatoč silnim vanjskim, pa i unutarnjim čimbenicima, nikada nisu posve zamrli. To se jasno osjetilo ne samo u političkom djelovanju tih međunarodnih "hodočasnika" nego i u njihovu kasnijem pisanom svjedočenju o tim zbivanjima i procesima. Vjerojatno se najbolja potvrda takva stava može vidjeti kod Davida Owena, ali i drugih čija djela nisu objavljena u ovoj biblioteci, poput W. Zimmermanna i C. Bildta.

Knjiga *Hrvatska – država stvorena u ratu*, autora Marcusa Tannera, koja je prvotno objavljena 1997. godine (Yale University Press, New Haven and London), vrlo i znakovito po svojoj objektivnosti i tolerantnosti odudara od niza već stereotipnih knjiga u kojima autori razloge političke krize na prostorima bivše Jugoslavije vide jedino u stalnim i višestoljetnim etničkim i vjerskim sukobima "balkanskih plemena", tako da su zapravo svi krivi i svi

trebaju biti kažnjeni zato što je poremećena jedna stabilna geopolitička situacija koju je na ovim prostorima komunistička Jugoslavija održavala više od četiri desetljeća.

Suprotno od tih autora, Marcus Tanner se odvažio čitateljima engleskoga govornog područja prikazati i približiti iznimno složenu, dinamičnu, burnu, a katkad i dramatičnu hrvatsku povijest, prebogatu političko-vojnim zbivanjima i sukobima, teritorijalnim promjenama, društvenim mijenama, ideološkim suprotstavljanjima i gospodarskim procesima. On je uložio, vjerojatno, golem trud da na manje-više objektivno, znanstveno utemeljen i dokumentiran te – što je osobito važno, posebice za one koji slabo ili uopće ne poznaju povijest hrvatskoga naroda i države – na jasan i vrlo razumljiv način sažme pregled najvažnijih okosnica i sudionika hrvatske povijesti. Pritom je iznio osnovne spoznaje o razvoju i životu hrvatske države od doseljavanja Hrvata na ove prostore do danas, želeći time zaokružiti povijesnu sliku hrvatske prisutnosti na povijesnom i političkom zemljovidu nekadašnje i današnje Europe. Tanner je – unatoč određenim pogreškama – uspio dati cjelovitu sliku postanka i razvoja, kao i svih problema s kojima su se hrvatska država i hrvatski narod suočavali i sukobljavali tijekom stoljeća, zahvaljujući, ponajprije, specifičnom geografskom položaju u križištu velikih zemljopisnih cjelina srednje Europe, zapadnog Balkana i sjevernog Mediterana, na dodiru Istoka i Zapada, na raspuću katoličanstva, pravoslavlja i islama, na području na kojemu su se dodirivali, prožimali, ali i sukobljavali različiti narodi, vjere, kulture, pa i civilizacije. "Hrvatska je granična zemlja", piše on i nastavlja: "Grani-

čne su zemlje osuđene na vječiti oprez i česta pomicanja tijekom kojih se one, kroz generacije, smanjuju i rastu do zapanjujućih razmjera". I to je, zapravo, jedina i vječna konstanta hrvatske povijesti i povijesti hrvatske države.

Nedvosmisleno je pokazao i argumentirano potvrdio hrvatsku samobitnost na prostorima na kojima su Hrvati naseljeni znatno više od tisuću godina. Unatoč činjenici da su u određenom razdoblju, početkom XII. stoljeća, zbog raznih povijesnih okolnosti, ali i unutarnjih razloga, Hrvati izgubili svoju državnu samostalnost, ipak – sve do 1918. godine – nisu prekinuli svoj državnopravni kontinuitet, bilo u zajednici s Ugarskom, bilo u zajednici s Austrijom (Austro-Ugarskom). Tek osnutkom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. prosinca 1918. godine, Hrvati gube svoju državu, utapaju se, pritom, u unitarističku i monarhističku, jugoslavensku državnu zajednicu, zapravo proširenu ili veliku Srbiju. Hrvatska državna samostalnost bit će obnovljena u predvečerje srpske agresije, početkom 1990-ih godina.

Unatoč, vjerujemo, iskrenim nastojanjima za što većom objektivnošću, Tanner nije ostao "imun" na već – mogli bismo reći – klasične predrasude, stereotipe, pa i mitove koji o Hrvatima i hrvatskoj državi kruže svijetom i svjetskom političkom i znanstvenom javnošću. To se osobito odnosi na zbivanja iz suvremene hrvatske povijesti, tj. povijesti XX. stoljeća.

Čini se da su među slabijim dijelovima ove knjige upravo oni koji govore o genezi i razvoju političke krize u federativnoj Jugoslaviji koncem 1980-ih te o početku i rasplamsavanju rata početkom 1990-ih godina. Autor nije dostatno naglasio činjenicu da hrvatski Srbi početkom 1990-ih godina nisu bili protiv Hrvatske zato što su se počele vijoriti "ustaške šahovnice", ili zato što bi njihova etnička, ljudska i vjerska prava mogla biti ugrožena, nego zato što su oni bili protiv svake hrvatske države u kojoj bi mogle biti ugrožene velike privilegije koje su kao narod uživali u Hrvatskoj, a koje su stekli tijekom desetljeća života u komunističkoj Jugoslaviji.

U ovim se poglavljima nalazi i veći broj pogrešaka koje – iako vjerojatno nemamjerne – unose određenu pometnju u jasniji pogled na protekla zbivanja. To još više dobiva na težini jer je riječ o knjizi pisanoj za čitatelje engleskoga govornog područja koji u prosjeku imaju vrlo malo objektivnih informacija o Hrvatskoj i njezinu osamostaljenju te borbi za slobodu. Tako Tanner, primjerice, piše: "Zahvaljujući Stepinčevoj međunarodnoj slavi, jugoslavenske su se vlasti odnosile prema njemu u rukavicama. Dobivao je dobru hranu, uz jelo – vino i šljivovicu, dostavljane su mu knjige koje je tražio (premda ne i novine) i dopušteno mu je držanje mise. Također, majci i sestri, biskupima i ponekad dopisnicima stranog tiska dopušteno je da ga posjećuju". Niti riječi o tome da su ga tijekom višegodišnjega zatvora u Lepoglavi "dobre" jugoslavenske vlasti sustavno trovale, od čega je, tada već kardinal, prerano umro u izgnanstvu u Krašiću početkom 1960. godine. Dalje Tanner tvrdi da je Baranja "... pripala Hrvatskoj na osnovi činjenice da čini prirodno zaleđe Osijeku". Ta je tvrdnja tek malim dijelom točna. Bitno veće značenje ima činjenica da je Baranja pripala Hrvatskoj na temelju svojega prevladavajućega hrvatskog stanovništva, ali i zbog toga što ona nikada u svojoj prošlosti nije pripadala bilo kojoj srpskoj državi, iako su srpske pretenzije prema njoj bile izražene, osobito u drugoj polovici XIX. i prvoj polovici XX. stoljeća. Tvornica obuće i gume "Borovo" ne nalazi se u Borovu Selu, kako ovaj autor piše, nego u Borovu naselju, gradskoj četvrti Vukovara. Početkom svibnja 1991. godine u Borovu Selu iz zasjede nije ubijeno i masakrirano petnaest nego dvanaest hrvatskih policajaca. U Vukovaru tijekom srpske agresije nije bilo na "stotine" skloništa iz-

građenih tijekom Titove vlasti, kako piše on, nego samo nekoliko atomskih skloništa. Ljudi su se sklanjali u svoje vlastite kućne podrumne, ili u dugačke podrumne probijene u lesnim naslagama na kojima Vukovar svojim većim dijelom leži, a neki od tih podruma potječu još iz turskih vremena. Tijekom rata u Vukovaru nije ostalo nekoliko tisuća Srba, nego puno manji broj, a ostali su organizirano izbjegli iz grada prije agresije, znajući što se sprema. Nažalost, dio preostalih Srba u gradu agresoru je poslužio kao peta kolona, ili je nakon okupacije grada prokazivao sklonjene hrvatske branitelje, odnosno istaknutije Hrvate koji su potom likvidirani ili odvedeni u srpske koncentracijske logore u Hrvatskoj ili Srbiji. Na Hrvatskom radiju Vukovar tijekom rata radilo je nekoliko iznimnih novinara – ratnih izvjestitelja (Siniša Glavašević, Alenka Mirković, Zvezdana Polovina, Vesna Vuković, Josip Esterajher ...), a ne samo jedan, kako navodi Tanner. Osim toga, Srbi su, nakon ulaska u grad, mučki, na Ovčari, likvidirali Sinišu Glavaševića i Branimira Polovinu. Takvih ili sličnih pogrešaka ili tvrdnji koje nisu utemeljene ni dokumentirane ova knjiga ima više.

Ovu knjigu možemo smatrati dobrodošlim osvježenjem u poplavi različitih svjedočanstava i analiza proteklih zbivanja u Hrvatskoj i susjednim zemljama. Njezin se autor uistinu trudio obuhvatiti sve najvažnije aspekte tisućljetne hrvatske povijesti, ne unoseći u to posebne emocije, ali i ne pokušavajući slijediti stare stereotipe o Hrvatskoj i Hrvatima. Određene pogreške, koje se u knjizi ipak nalaze, nisu posljedica zlonamjernoga pristupa, nego činjenice da se vrlo teško na tako malo prostora mogu obuhvatiti svi relevantni događaji i izbjeći sve zamke koje analitički metodološki pristup proučavanju prošlosti neizbježno pruža. Siguran sam da je Tanner uspio u svojoj nakani ispunjavanja praznina koje u zapadnoj Europi postoje o Hrvatskoj i Hrvatima. Uspio je ukloniti neke predrasude. Uvjerljivo je pokazao da je Hrvatska tijekom svoje burne i duge prošlosti imala svoje istaknuto mje-

sto u Europi i da to mjesto, nakon desetljeća svojevrstne izolacije unutar jugoslavenske zajednice, iznova zaslužuje. Tome u prilog idu europska povijesna, politička, kulturna, vjerska i civilizacijska baština koju je Hrvatska stoljećima njegovala i kojoj je dala svoj veliki prilog.

Nadam se samo da je knjiga *Hrvatska – država nastala u ratu* imala svoje čitatelje u svijetu i da će je imati i u nas, što će, vjerujem, pomoći boljem razumijevanju hrvatske prošlosti, njezina usuda, ali i njezina mjesta u europskoj budućnosti. Za žaljenje je jedino što takvih knjiga i takvih objektivnih raščlambi Hrvatske nije bilo i prije.

Dražen Živić

Dragutin Pavličević POVIJEST HRVATSKE

Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje,
Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2000., 618 str.

Nedavno je iz tiska izašlo drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje knjige dr. Dragutina Pavličevića *Povijest Hrvatske* koja je još 1994. godine, prigodom prvoga izdanja, pobudila veliku pozornost najšire javnosti. Kako je ova knjiga bila prva cjelovita sinteza hrvatske povijesti izdana u samostalnoj Republici Hrvatskoj, ona je blagonaklono prihvaćena u istaknutim kulturnim i stručnim krugovima te je polučila brojne pohvale. Također valja istaknuti kako je hrvatska javnost u ovom djelu vrlo brzo prepoznala pristupačno pisano povijesno štivo, a zbog ranijega društvenog uređenja u kojem su se ovakva djela sustavno zanemarivala, pa i zabranjivala, vrlo je brzo knjigu prihvatila te je cjelo-

kupno prvo izdanje bilo rasprodano. Zbog toga se autor, na ponovno inzistiranje izdavačke kuće Naklada P.I.P. Pavičić iz Zagreba, odlučio na ponovno izdanje toga opsežnog djela. Uvidjevši potrebu, a također i prihvativši sugestije struke zbog novih znanstvenih činjenica koje su u proteklom desetljeću izašle na vidjelo, autor u drugo izdanje knjige *Povijest Hrvatske* nužno unosi promjene. Pojedina je poglavlja znatno proširio i dodatno pokušao objasniti, a neka su prvi put unesena u knjigu. Knjiga predstavlja trinaeststoljetnu neprekinutu kulturnu, društvenu i političku povijest hrvatskoga naroda na srednjoeuropskim, jugoistočnoeuropskim i mediteranskim prostorima, a podijeljena je u dvanaest poglavlja.

U prvom poglavlju, pod naslovom "Hrvatska i Hrvati prije seobe" (str. 17-33), Pavličević u sažetom pregledu prikazuje drevne kulture koje su se razvijale na ovom prostoru od starijega kamenog do željeznog doba. Među arheološkim ostacima ističe pronalazak krapinskog pračovjeka datirane starosti oko sto tisuća godina te vrlo vrijedna nalazišta iz mlađega kamenog doba. Metalno razdoblje započinje poznatom bakreno-brončano dobnom Vučedolskom kulturom, a koncem ove kulture na ove prostore dolaze prve skupine Indoeuroljana. Od važnijih naroda valja istaknuti Ilire i Kelte koji će, sve do dolaska Grka i Rimljana na ove prostore u IV. odnosno III. st. pr. Kr., biti glavna narodnosna skupina. Nakon propasti Zapadnoga Rimskog Carstva te početkom Druge seobe naroda, preko ovih prostora prolaze mnogi barbarski narodi. Autor naglašava važnost djela *De administrando imperio* bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta, jer on na nekoliko mjesta u svojem djelu navodi okolnosti dolaska Hrvata na ove prostore sredinom VII. st.

U drugom poglavlju, "Seoba Hrvata – Prve kneževine" (str. 33-51), prikazano je doselj enje hrvatskoga naroda te stvaranje prvih kneževina u Dalmaciji i Panoniji, kao i način na koji su pokušali ostvariti svoju samostalnost u borbi s moć-

nijim susjedima: Bizantom, Francima i Mlečanima. Rani početak kristijanizacije cjelokupnoga hrvatskog naroda također je znatno pridonio uključenju u europski kulturni krug te ojačao položaj ranosrednjovjekovne hrvatske države. Važnu ulogu za kasnija povijesna vremena imat će priznanje "zemaljske vlasti" kneza Branimira od rimskoga pape Ivana VIII. (879. godine), što je bilo svojevrsno priznanje samostalnoga hrvatskog kneževstva.

Treće poglavlje knjige, "Kraljevina Hrvatska (925.-1102.)" (str. 51-89), iznosi najvažnije događaje vezane uz nastanak nezavisnoga hrvatskog kraljevstva u ranom srednjovjekovlju te najvažnije vladare narodne loze iz obitelji Trpimirović. Kraljevina Hrvatska će svoj vrhunac moći dosegnuti u XI. st., za vladavine kraljeva Petra Krešimira IV. (1058.-1074.) i Dmitra Zvonimira (1074.-1089.), kada doseže i svoj najveći teritorijalni opseg od 84 000 km². Na jadranskoj obali u doba narodnih vladara razvit će se stari dalmatinski gradovi. Od IX. do XI. st. važan je napredak kulture koja je poglavito vezana uz crkvene redove, osobito benediktince.

U četvrtom poglavlju, "Hrvatska u zajednici s Ugarskom – Doba Arpadovića (1102.-1301.)" (str. 89-107), prikazani su događaji nakon nestanka posljednjih vladara narodne dinastije te početka zajedničkoga života Hrvata i Mađara u jednoj državnoj zajednici, zasnovanoj na sporazumu (*Pacta conventa*) po kojem su Hrvati zadržali svoj suverenitet, ali će personalnom unijom biti povezani s Ugarima. Tijekom XII. i XIII. st. na prostorima Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva pojačano se razvija obrt i trgovina, što dovodi do razvoja gradova, tako da će upravo Arpadovići mnogima od tih gradova podijeliti status slobodnih kraljevskih gradova.

Peto poglavlje, pod naslovom "Uspón i slom hrvatskog plemstva – Doba Anžuvina i drugih vladalačkih kuća (1301.-1526.)" (107-136), prikazuje najvažnije povijesne događaje od početka XIV. st. do prvih desetljeća XVI. st. u kojima su se na prijestolju Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, uz česte dinastijske borbe, izmijenile brojne vladarske obitelji – od Anžuvina, preko Habsburgovaca, Hunyadyja i Korvina do Jagelovića. Anžuvinci koji na prijestolju zamjenjuju vladarsku lozu Arpadovića radi jačanja svoje vlasti pokušat će oslabiti staro rodovsko plemstvo, prije svega rod Šubića Bribirskih. Sve te dinastičke borbe te jačanje feudalne anarhije i početak širenja Osmanskog Carstva s osvajачkim ratnim pohodom Osmanlija u Europu uzrokovat će slabljenje zajedničkoga kraljevstva. Upravo će prodor Osmanlija i njihovo zauzimanje Bosne 1463. godine ubrzati pripreme hrvatskoga plemstva i kralja Matije Korvina na organizaciji Srebreničke i Jajačke banovine kao obrambenih područja kraljevstva. Pojava crkvenih redova dominikanaca i franjevacu pripomoći će širenju i jačanju kulture, a upravo će dominikanci iz Zadra biti zaslužni za otvaranje prvoga visokog učilišta na ovim prostorima. Oni će također biti poticatelji kršćanskih vojna kako bi se obranilo Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo od turske ugroze. Ipak, kako ističe autor, uz sve teritorijalne gubitke (Mlečani, Bosna, Osmanlije), u vremenu od XII. do XV. st. razvija se hrvatska kultura, umjetnost te znanosti i javljaju se znameniti pojedinci, kao Juraj Dalmatinac, majstor Radovan, Herman Dalmatin, Ivan Česmički i drugi.

Pavličević u šestom poglavlju, "Hrvatska između Osmanlija, Venecije i Austrije – Doba Habsburgovaca (1527.-1790.)" (str. 151-233), iznosi događaje vezane uz dolazak vladarske kuće Habsburg na prijestolje Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva 1527. godine. Izborom Ferdinanda I. Habsburgovca na saboru u Cetinu za kralja Hrvatskog Kraljevstva, hrvatski staleži pokušali su nakon velikih poraza na Krbavskom i Mohačkom polju stabilizirati unutarnje prilike te uz pomoć novoga kralja ojačati o-

branu od turskih napada, poglavito iz Bosanskog pašaluka. Upravo je vrijeme od Krbavske bitke 1493. godine do bitke kod Slankamena 1691. godine, po mišljenju autora, razdoblje dvjestogodišnjega hrvatsko-turskog rata u kojem će Hrvati dobiti od europskih vladara laskav, ali skupo plaćen naslov "najsajnijeg štita i predziđa kršćanstva", dok će sami, svjesni svoje teške sudbine, govoriti da su tek "ostaci ostataka nekad slavnog Kraljevstva Hrvatskog". Ovo je vrijeme u kojem će se najznamenitiji predstavnici staroga rodovskog plemstva, knezovi Zrinski i Frankopani, u suradnji s vodećim ugarskim plemićima, pokušati osloboditi vlasti Habsburgovaca, nezadovoljni što se nije pokrenuo rat za oslobođenje okupiranih dijelova zemlje. To će imati za posljedicu njihovu fizičku likvidaciju po nalogu Bečkoga dvora. Ipak će koncem XVII. st. Habsburgovci, kao djelatni sudionici novoustrojenoga saveza Svete lige, započeti i uspješno voditi rat za oslobođenje koji će biti okrunjen potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Događaji vezani uz XVIII. st. poglavito se odnose na provedbu reforma unutar Habsburške Monarhije u duhu prosvijećenog apsolutizma koje posebno podržava kraljica Marija Terezija i još više njezin sin Josip II. Treba naglasiti da su pri dolasku kraljice Marije Terezije na prijestolje bitnu ulogu odigrali hrvatski staleži koji su 1712. godine samostalno u Saboru izglasali *Pragmatičku sankciju*. Autor navodi pregled najvažnijih kulturnih i društvenih zbivanja u razdoblju od XV. do XVIII. st. te znamenite osobe toga vremena: Marka Marulića, Matiju Vlačića Ilirika, Andriju Kačića Miošića, Matiju Antuna Reljkovića, Ruđera Boškovića, Pavla Rittera Vitezića i druge.

Sedmo poglavlje, "Austrijski centralizam i velikomađarski hegemonizam – Doba dualističke monarhije (1790.-1867./68.-1918.)" (str. 233-331), prikazuje razdoblje velikih društvenih i gospodarskih promjena tijekom XIX. st., sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije u prvoj polovici XX. st. Autor u ovom poglavlju naglašava pokušaje hrvatske političke elite da tijekom XIX. st. modernizira hrvatsko društvo te ostvari teritorijalnu integraciju Dalmacije i Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom. Ti pokušaji buđenja nacionalne svijesti bili su znatno usporeni zahtjevom za jačom centralizacijom države od središnjih dvorskih vlasti, ali i velikomađarskim hegemonističkim nastojanjima za ukidanjem starih ustavnih autonomnih prava Trojedne Kraljevine. Nakon sklapanja *Austro-ugarske* odnosno *Hrvatsko-ugarske nagodbe* 1867./68. godine te stvaranjem nove dvojne Austro-Ugarske Monarhije, položaj Trojedne Kraljevine umnogome je bio ugrožen, pa se dio hrvatskih političara okreće prema Kraljevini Srbiji s nadom da će u južnoslavenskoj zajednici poboljšati narušeni položaj hrvatskoga naroda. Posljedice ove politike nije trebalo dugo čekati, jer je već nakon okončanja Prvoga svjetskog rata te propasti Austro-Ugarske Monarhije Trojedna Kraljevina osjetila pogubnost tajnih dogovora kraljevina Italije i Srbije sa zemljama Antante. Tijekom XIX. i XX. st. također se javljaju znameniti hrvatski pojedinci, zaslužni za razvoj hrvatske kulture i znanosti: Janko grof Drašković, Ljudevit Gaj, Josip Juraj Strossmayer, Ante Starčević, Ivan Mažuranić, Antun Gustav Matoš, Oton Iveković, Tadija Smičiklas i dr.

Osmo poglavlje, pod naslovom "Hrvatska u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) i Kraljevini Jugoslaviji (1918.-1929.-1941.)" (str. 331-399), prikazuje povijesne događaje vezane uz položaj hrvatskoga naroda u monarhističkoj Jugoslaviji. Kako tvrdi autor, prvu analizu položaja hrvatskoga naroda u novoj zajednici dao je dr. Ivo Pilar. On je, uspoređujući položaj hrvatskoga naroda u dvije monar-

hije, zaključio kako je izraženiji pritisak bio od strane velikosrpskih krugova nego što su to u ranijem razdoblju činili austrijski i mađarski krugovi. Poglavitito je to vidljivo pri donošenju *Vidovdanskoj ustavi* kao i u neravnopravnosti potaknutoj raširenom korupcijom srbijanskih gospodarskih krugova. Monarhistički režim u tom razdoblju čini veliki pritisak na oporbene političke krugove, prije svega na najjaču oporbenu stranku HSS, a to je kulminiralo ubojstvom prvaka HSS-a u Narodnoj skupštini u Beogradu 1928. godine. Represija te nacionalno i gospodarsko iscrpljivanje hrvatskoga naroda postupno se stišava tek 1939. godine, kada zbog nadolazećega Drugog svjetskog rata dvorske velikosrbijanske elite popuštaju, a to dovodi do uspostave autonomne Banovine Hrvatske u okviru Kraljevine Jugoslavije.

Deveto poglavlje nosi naslov "Hrvatska u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.)." (str. 399-463). Počevši od ovoga poglavlja, autor unosi znatne nadopune u knjigu *Povijest Hrvatske*, jer je prvo izdanje završavalo s godinom 1941., a ostali su događaji bili izneseni samo u kronološkom pregledu. Ovo potpuno novo poglavlje, kako ističe autor, nastalo je nakon što su tijekom posljednjih godina na svjetlo izašle neke nove znanstvene spoznaje o razdoblju Drugoga svjetskog rata, a pokazala se i potreba da se ti događaji u ovakvoj sintezi nepristrano prikažu. Poglavlje je podijeljeno u dva veća potpoglavlja koja se odnose na nastanak i funkcioniranje Nezavisne Države Hrvatske te na razvoj i ulogu hrvatskoga partizanskog pokreta i zalaganje za uspostavu Demokratske Federativne Hrvatske. Upravo je dio povijesti koji se odnosi na NDH dosada bio najviše prešućivan ili je negativno ideo-

loški prikazivan. Zbog toga autor ističe: "To je dio hrvatske povijesti koje nema razloga veličati, ali ni nekritički sotonizirati. Treba ga podrobno proučiti sa svih stajališta, usporediti sa stanjem u tadašnjoj Europi i objektivno ocijeniti." (str. 401). Prvo potpoglavlje prikazuje sve okolnosti i proturječnosti u kojim se tijekom Drugoga svjetskog rata našla NDH, zbog preuzimanja fašističkih i nacionalsocijalističkih metoda vladanja, ali i zbog unutarnjih slabosti i represije ne samo prema Židovima, Romima nego i prema pripadnicima hrvatskoga naroda koji se nisu slagali s politikom ustaškoga režima. Sve te unutarnje slabosti i četnička pobuna na teritoriju NDH te jačanje antifašističkog pokreta uzrokovali su slom ove države. Drugo potpoglavlje odnosi se na nastanak i širenje antifašističkoga partizanskog pokreta koji je predvodila KPJ i KPH čijim su se redovima priključili i mnogi antifašisti, poglavito iz redova najjače predratne hrvatske stranke HSS-a. Cilj koji su sami sebi zadali komunisti bilo je formiranje Federalne Države Hrvatske u novoj Jugoslaviji, zasnovanoj na ravnopravnosti svih naroda. Jačanjem i omasovljenjem partizanskoga pokreta, ali i porazom fašističke Italije i nacističke Njemačke od Saveznika, stvorene su bile sve pretpostavke da se formira Demokratska Federativna Jugoslavija. Kraj rata hrvatskom je narodu donio i jednu od najvećih tragedija – masovni pokolj razoružanih poraženih snaga na Bleiburškom polju. Kako su u prethodnom razdoblju svoje zločine i sudioništvo u četničkim pokoljima srbijanski povjesničari pokušali umančiti, istodobno su većinu krivice prebacili na hrvatski narod, pokušavajući progurati tezu o genocidnosti. Dr. Pavličević s pravom ističe: "Rečeno je već, a to je neporeciva činjenica, kako su Hrvati 22. lipnja 1941. ustrojili Sisački odred – prvu partizansku postrojbu ne samo u Hrvatskoj, Jugoslaviji nego i u Europi" (str. 495) te kako je do 1944. godine većina partizanskih jedinica bila s područja Hrvatske i kako su prvi otpor fašizmu još 1922. godine pružili upravo istarski Hrvati.

Deseto poglavlje, "Hrvatska u drugoj Jugoslaviji (1945.-1989.)" (str. 463-517), autor je također potpuno preuredio. U njemu je sintetizirao povijesne događaje koji se odnose na položaj Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji. Neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata te tijekom pedesetih godina XX. st. komunisti su pokušavali učvrstiti svoju vlast i nametnuti socijalistički model društvenog uređenja, tako što su se žestoko obrušili na svoje neistomišljenike, poglavito na pripadnike građanskih političkih stranaka, rimokatoličku crkvu, ali i na dijelove nacionalno orijentiranih hrvatskih komunista koji su se protivili jačanju centralističkih elemenata nad u ratu zacrtanim federalizmom. Autor smatra kako je razdoblje pedesetih godina XX. st. u Jugoslaviji vrijeme "sovjetizacije" društva, a to se upravo očituje u represiji i monopolnom položaju KPJ. Tijekom 1960-ih godina unutar KPJ su ojačali velikosrbijanski krugovi koji su, pod krinkom centralizma i unitarizma, pokušavali ponovno uspostaviti svoj hegemonizam, prije svega na području gospodarstva i kulture, što se vidi iz pokušaja stvaranja jedinstvenoga hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika. Suzbijanjem te velikosrbijanske politike koncem šezdesetih, u Hrvatskoj se otvara prostor za pojavu znamenite *Deklaracije o položaju i ulozi hrvatskog književnog jezika* kao i pojave novoga mlađeg naraštaja hrvatskih intelektualaca koji su bili spremni suprotstaviti se srbijanskim hegemonističkim krugovima 1970. godine. Ipak, partijski vrh na čelu s Josipom Brozom Titom nije bio spreman podržati ove reformske zahtjeve, pa se odlučio za rušenje vodstva KPH i svih istaknutih lidera toga, kako ga autor naziva, "hrvatskog nacionalnog pokreta". Ovaj na-

ziv za zbivanja iz 1970. godine autor je preuzeo od Hrvoja Matkovića iz njegove knjige *Povijest Jugoslavije*, jer su dosad korišteni nazivi bili preuzeti od drugih sličnih događanja u Europi, npr. "Praško proljeće-Hrvatsko proljeće" ili su imali nametnuto negativno ideološko značenje npr. "mas-pok". Sva ova zbivanja dovesti će do novih stradanja, ali i do pojave nove hrvatske emigracije, a unutar zemlje zavladat će poznata "hrvatska šutnja". Nakon smrti Josipa Broza Tita 1980. godine, u Srbiji ponovno jačaju velikosrbijanski krugovi, što će kulminirati dolaskom Slobodana Miloševića na čelo SKS (1987.).

Jedanaesto poglavlje nosi naslov "Postanak suverene Republike Hrvatske. Domovinski rat", a u njemu dr. Dragutin Pavličević iznosi kronološkim redom najvažnije događaje vezane uz najsuvremeniju povijest – od uspostave višestranačke vlasti, preko proglašenja samostalne Republike Hrvatske na čelu s prvim predsjednikom dr. Franjom Tuđmanom do njezina međunarodnog priznanja od vodećih zemalja svijeta 1992. godine. Također se uzima u obzir i početak velikosrbijanske agresije na Hrvatsku u kojoj su pripadnici paravojnih formacija i JNA izvršili urbi-cid i kulturocid nad Dubrovnikom i Vukovarom. Autor iznosi pregled cjelokupnih događanja vezanih uz Domovinski rat – sve do znamenitih oslobodilačkih akcija "Bljeska" i "Oluje" 1995. godine. Pretposljednje poglavlje završava s 1998. godinom u kojoj se zbila mirna reintegracija istočne Hrvatske sa simbolom hrvatske žrtve i otpora – gradom Vukovarom.

Posljednje poglavlje sadrži popis svih hrvatskih vladara od VII. do XX. st. te imensko i geografsko kazalo i popis zemljopisnih karata – što sve umnogome pomaže u preglednosti ove knjige. Na kraju bih samo dodao kako će knjiga *Povijest Hrvatske* znatno pripomoći svakom dobro namjernom čitatelju koji je zainteresiran za povijesne teme, a poglavito onima koji su zainteresirani da cjelovito shvate prošla stoljeća i u njima sustavno stvaran identitet hrvatskoga društva. Knjiga bi trebala

postati nezaobilaznom dodatnom literaturom svim profesorima povijesti, kako bi što bolje mogli približiti učenicima neke događaje iz naše prošlosti koji nisu obuhvaćeni u standardnoj školskoj literaturi. Isto tako, ona bi trebala pomoći učenicima i studentima pri svladavanju novih povijesnih znanja, jer je autor, na traženje svojega izdavača, knjigu napisao vrlo pristupačnim jezikom, upravo s ciljem da dospije do najšire čitateljske publike. Bilo bi dobro da se knjiga *Povijest Hrvatske* dr. Dragutina Pavličevića prevede i na strane jezike, jer ovakvih djela koja svjetsku javnost mogu upoznati s cjelovitim hrvatskim kulturnim identitetom ima mali broj, a time raste i važnost ove knjige kao predstavljača hrvatske baštine.

Krešimir Bušić

ECONOMIC WELL-BEING OF THE ELDERLY: A COMPARISON ACROSS FIVE EUROPEAN COUNTRIES

Uredili Tine Stanovnik, Nada Stropnik
i Christoper Prinz

Ashgate, Velika Britanija, 2000., 269 str.

Tko nosi teret ekonomske tranzicije bivših socijalističkih zemalja? U kojoj je mjeri starije stanovništvo zaštićeno od siromaštva? Pogoršava li se ili poboljšava položaj starijih? U kojoj se mjeri stanovništvo pozne dobi okoristi mirovinskim reformama? Postoje li bitne razlike među raznim zemljama u pogledu zaštite starijih? Na mnoga od ovih pitanja odgovara nedavno objav-

ljena knjiga *Economic Well-Being Of The Elderly: A Comparison Across Five European Countries* (Ekonomsko blagostanje starijih: usporedba u pet europskih zemalja) koju su uredili Tine Stanovnik, Nada Stropnik i Christoper Prinz, a izdao Ashgate iz Aldershota, Velika Britanija.

Bez obzira na različite metodologije i definicije siromaštva te nedovoljno pouzdane pokazatelje, procjenjuje se da je udio stanovništva ispod granice siromaštva (razine realnog dohotka koji se smatra dovoljnim za osiguranje minimalno dovoljnoga životnog standarda) znatno porastao u tranzicijskim zemljama. Starenje stanovništva i sustav međugeneracijske solidarnosti (PAYG) koji ne potiče na ostajanje u svijetu rada, već na (prijevremeno) umirovljenje, a u nedostatnoj mjeri omogućuje povezanost između uplaćenih prinosa za mirovinsko osiguranje i ostvarene mirovine, utjecali su u velikom broju zemalja na povećavanje izdataka za mirovinsko i invalidsko osiguranje. Smatra se da ovaj oblik mirovinskoga osiguranja, osim što izaziva financijske nestabilnosti, znatno izobličuje ponudu rada, stvara velike gubitke mrtvoga tereta te uvjetuje smanjivanje štednje na nacionalnoj razini. Ujedno, mnogi analitičari vjeruju da je mirovinsko osiguranje imalo ključnu ulogu u dramatičnoj promjeni obrasca umirovljenja, odnosno zbog povoljnijih uvjeta umirovljenja u većini razvijenih industrijskih zemalja aktivnost muškoga stanovništva niža je nakon 1980. godine nego u 1960. godini. Ujedno, u gotovo svim tranzicijskim zemljama umirovljenje je, u većoj ili manjoj mjeri, poslužilo za ublažavanje problema otvorene nezaposlenosti starijih radnika koji su, zbog restrukturiranja gospodarstva, ostali bez posla. U kratkom dvogodišnjem razdoblju od 1994. do 1996. godine u 22 europske i azijske tranzicijske zemlje prosječan udio izdataka za mirovinsko i invalidsko osiguranje povećao se sa 7,58 posto na 7,68 posto BDP-a. U gotovo svim tranzicijskim zemljama postojeća velika izdvajanja za mirovinsko osiguranje (u zemljama Srednje i

Istočne Europe kreću se između 10 do 15 posto DBP-a), a uz nepovoljne demografske trendove i zadržavanje postojećega stanja, mogla bi, prema nekim procjenama, narasti do 2050. godine do 25 posto BDP-a. Sve navedeno upućuje na potrebu i opravdanost provođenja mirovinske reforme u tim zemljama, pa su mnoge istočnoeuropske i srednjoeuropske zemlje provele ili se pripremaju za reformu svojih sustava mirovinskoga osiguranja. Za razliku od uobičajenoga vjerovanja, mirovinske reforme u tranzicijskim zemljama nisu jednostavna preslika ranijih modela ostvarenih u razvijenim zemljama. One su izvorne i bitne promjene koje podrazumijevaju potpuno drukčije upravljanje alokacijom dohotka ljudi tijekom njihovoga života.

Publikacija *Ekonomsko blagostanje starijih: usporedba u pet europskih zemalja* sastoji se od tri dijela i šest poglavlja. U knjizi se obrađuje položaj starijega stanovništva u tri tranzicijske zemlje (od kojih su dvije – Mađarska i Poljska – provele sveobuhvatnu mirovinsku reformu, dok je Slovenija samo značajno promijenila sustav međugeneracijske solidarnosti), i u dvije razvijene zemlje (Austriji i Velikoj Britaniji) koje također mijenjaju svoje mirovinsko osiguranje. U prvom dijelu knjige urednici (Tine Stanovnik, Nada Stropnik i Christopher Prinz), uz pomoć autora pojedinih priloga (Carla Emersona, Zsolta Spédéra i Adama Szulca), daju vrlo korisna uvodna objašnjenja i najvažnije rezultate komparativnih istraživanja. Kako sami navode, u istraživanjima su nastojali ne usmjeriti pozornost na same mirovinske sustave, već više na učinke tih sustava, odnosno pružaju li oni potrebnu ekonomsku sigurnost starijem stanovništvu. Ta su istraživanja pionirski pokušaj utoliko što su analize

pojedinih učinaka mirovinskih sustava ostvarili domaći stručnjaci, služeći se jedinstvenom, gotovo posve usporedivom metodologijom.

Uvodni dio ima zadaću iznošenja najvažnijih zajedničkih obilježja sustava pojedinih zemalja, ali i glavnih razlika među njima. U svim promatranim zemljama u posljednjih deset do petnaest godina produžilo se očekivano trajanje života, a smanjila se stopa fertiliteta (broj živorođene djece po jednoj ženi u fertilnoj dobi). Stoga se smanjio udio stanovništva do 14 godina starosti koje u ukupnom stanovništvu čini od 17 posto u Sloveniji do približno 22 posto u Poljskoj. Odnos između broja aktivnih osiguranika i umirovljenika tijekom 90-ih izrazito se pogoršao u Poljskoj i Sloveniji, a nije se bitnije promijenio u Velikoj Britaniji. Nepovoljniji odnos ima Austrija, pa su sredinom 90-ih na tri aktivna osiguranika dolazila dva umirovljenika. Poljska, Slovenija i Austrija izdvajaju za mirovinski sustav između 14 i 15 posto BDP-a, Mađarska oko 9 posto, a Velika Britanija nešto više od 4 posto BDP-a.

Nakon kratkih objašnjenja o reformama mirovinskog sustava u pojedinim zemljama tijekom 90-ih, podrobnije se tumače definicije, podaci i metodološka pitanja. U ispitivanju se upotrebljavala riječ umirovljenik (*pensioner*) što označava osobu staru 50 i više godina koja se sama tako deklarirala. Nije se služilo pojmom umirovljena osoba (*retired person*), jer bi to značilo potpuno povlačenje iz svijeta rada i aktivnog stanovništva, a to je mnogo teže točno utvrditi. U istraživanjima se služilo podacima o potrošnji i dohocima kućanstava, a za bivše socijalističke zemlje nastojalo se obuhvatiti barem jednu godinu prije tranzicije i jednu nakon nje. Autori su svjesni manjih metodoloških razlika pri prikupljanju podataka u pojedinim zemljama (dohoci i rashodi kućanstva u Sloveniji prate se tijekom cijele godine, dok britanska, mađarska i poljska istraživanja raspoložu mjesečnim podacima). Kako kućanstva različitih veličina imaju i različite troškove (ali pritom, naprimjer, dvo-

člano kućanstvo ipak nema dvostruko veće životne troškove od samca), trebalo je provesti usklađivanje veličine kućanstava. Zato se služilo standardnom skalom OECD-a: prva odrasla osoba u kućanstvu označena je s 1, svaka druga odrasla osoba s 0,7, a svako dijete do 16 godina starosti s 0,5. Tako je kućanstvo dvije odrasle osobe obračunato s 1,7; dok su dvoje odraslih i dvoje djece dobivali nazivnik 2,7. Kako su promatrane zemlje vrlo različitih razina BDP-a po glavi stanovnika, služilo se relativnom granicom siromaštva, jer bi apsolutna granica siromaštva bila posve neprikladna. Relativna granica podrazumijeva raspodjelu u decilne skupine (sva kućanstva podijeljena su u deset dohodovnih skupina, od kojih prva pokazuje koliko je umirovljeničkih kućanstava među onima koja ostvaruju 10 posto najmanjega dohotka). Kao mjera nejednakosti u društvu obično se uspoređuju ekvivalentni dohoci kućanstva u 9. decilu (tj. kućanstvo od kojega 10 posto kućanstava ima viši ekvivalentni dohodak) i kućanstva u 1. decilu (tj. kućanstvo, od koga 90 posto kućanstava ima viši ekvivalentni dohodak). Slično se uspoređuju kućanstva u gornjem i donjem kvartilu (75 posto kućanstava ima manji, a 25 posto veći dohodak, odnosno 25 posto kućanstava ima manji, a 75 posto veći dohodak). Također se često upotrebljava i Gini koeficijent nejednakosti (koji se kreće u rasponu od 0 – savršena jednakost, do 1 – potpuna nejednakost), a za razliku od spomenutih mjera obuhvaća cjelokupni raspon dohodaka.

Struktura dohotka umirovljeničkih kućanstava bitno se razlikuje između Mađarske, Poljske, Slovenije s jedne strane (u kojima su mirovine činile više od četiri petine svih ostvarenih sredstava) i Velike

Britanije (u kojoj su mirovine činile manje od tri petine svih prihoda umirovljeničkih kućanstava, a druge socijalne naknade punu petinu svih prihoda). U razdoblju približno od sredine 80-ih do sredine 90-ih u prve tri navedene zemlje kod umirovljeničkih kućanstava smanjilo se značenje dohotka od rada (istina manje nego kod svih promatranih kućanstava), a jedino se u Britaniji nije zabilježilo njegovo veće smanjivanje. Istodobno, u tranzicijskim su zemljama na značenju dobile mirovine, a u Britaniji je njihovo značenje manje. U navedenom razdoblju sve zemlje, osim Slovenije, bilježe povećanje realnoga ekvivalentnog dohotka umirovljeničkih kućanstava. Najveće povećanje ostvareno je u Austriji, gdje je od 1985. do 1995. godine realni ekvivalentni dohodak umirovljeničkih kućanstava porastao za trećinu (kod svih kućanstava za 30 posto), a značajno je povećanje i u Velikoj Britaniji (za 22 posto umirovljenička kućanstva, a 7 posto sva kućanstva). Tranzicijske zemlje ostvarile su slabije povećanje realnoga ekvivalentnog dohotka, ali je ono ipak ohrabrujuće: 13 posto za umirovljenička kućanstva u Mađarskoj i 4 posto u Poljskoj, dok u Sloveniji nije zabilježena promjena realnoga dohotka u razdoblju od 1983. do 1993. Sva kućanstva u Poljskoj i Mađarskoj nisu ostvarila promjenu realnoga ekvivalentnog dohotka, a u Sloveniji je on smanjen za 14 posto. Tako je realni ekvivalentni dohodak umirovljeničkih kućanstava porastao znatno više nego dohodak svih kućanstava, a to je bilo posebno istaknuto u Mađarskoj i Velikoj Britaniji.

Većina umirovljenika živi sama ili u dvočlanom kućanstvu: od četiri petine u Sloveniji i Poljskoj do više od devet desetina u Austriji. Umirovljeničko kućanstvo definirano je kao ono u kojem je najmanje jedan umirovljenik i nema aktivnih članova kućanstva (zaposlenih, samozaposlenih ili nezaposlenih). Autori su posebnu pozornost posvetili proučavanju ovom tipu kućanstava, jer je cilj njihovih istraživanja bio utvrditi koliko uspješno mirovinski sustavi uspiju osigurati potrebna

financijska sredstva starijim osobama i zaštititi ih od siromaštva. Udio umirovljeničkih u svim kućanstvima kretao se u rasponu od 23 posto u Poljskoj do 36 posto u Mađarskoj. Od umirovljenika koji u promatranim zemljama čine između petine i četvrtine ukupnoga stanovništva najveći dio (približno četiri petine) živi u umirovljeničkim kućanstvima. Udio umirovljenika u tri donja dohodovna decila smanjio se u svih pet zemalja, ali to je smanjenje najjače u Mađarskoj (za 20 posto sa 40 posto sredinom 80-ih na za 20 posto sredinom 90-ih). Usprkos poboljšanju, još uvijek u Velikoj Britaniji umirovljenici čine više od polovice osoba u tri donja dohodovna decila. Sudjelovanje umirovljenika u tri gornja dohodovna decila blago se povećalo u svim zemljama, time da je ono izraženije u Poljskoj (za 10 posto sredinom 80-ih do sredine 90-ih). Po pojedinim vrstama umirovljeničkih kućanstava najveće sudjelovanje u tri donja dohodovna decila uglavnom imaju umirovljenice koje žive same, dok je pretežito najmanje sudjelovanje muškaraca koji žive sami (u Mađarskoj i Austriji), odnosno umirovljeničkih parova (u Poljskoj, Sloveniji i Velikoj Britaniji). Naravno, obrnuta je slika s tri gornja dohodovna decila: u njima najviše sudjeluju umirovljenici-samci (Mađarska, Slovenija, Austrija) i umirovljenički parovi koji žive zajedno (Poljska i Velika Britanija).

Iako je položaj umirovljenika poboljšan u svim zemljama, među njima postoje značajne razlike. Relativno poboljšanje položaja umirovljenika (bolje reći slabije pogoršanje od cjelokupnoga stanovništva) u tranzicijskim zemljama može se pripisati velikom smanjenju zaposlenosti i plaća, pa su uz relativno pristojno indeksiranje (u Poljskoj su, naprimjer, prosječne mirovine između 1992. i 1993. iznosile 64

posto prosječne plaće) mirovine dobile na značenju kao izvor financijskih sredstava kućanstava. U tranzicijskim zemljama (poput Mađarske) smanjila se realna vrijednost naknada u sustavima za zapošljavanje, pomoći socijalne skrbi i slično, što je dodatno pogoršalo položaj kućanstava koja nisu bila umirovljenička. Relativni položaj umirovljeničkih kućanstava u Velikoj Britaniji poboljšao je zbog posve drugih razloga: porasla je razina mirovina privatnoga mirovinskog osiguranja, a realno su porasle i naknade u sustavu socijalne skrbi.

Promatrano po pojedinim dobnim razredima (60-69, 70-79 i više od 80 godina starosti) u svim zemljama mlađi umirovljenici ostvaruju veće mirovine, odnosno manje sudjeluju u donjim, a više u gornjim dohodovnim decilima. Ponegdje, kao u Velikoj Britaniji, razlozi su veće profesionalne mirovine mlađih umirovljenika, dok se u Sloveniji to pripisuje većoj izobrazbenoj razini mlađih naraštaja, što u (bizmarkovskom) sustavu socijalne skrbi znači da su oni imali veće plaće, više plaćali prinose mirovinskom osiguranju, pa sada imaju i veće mirovine. U Mađarskoj je u razdoblju od sredine 80-ih do sredine 90-ih zabilježeno izrazito smanjenje udjela osoba pozne dobi u donja tri decila. S obzirom na spol, žene koje žive same mnogo su više prisutne u donja tri decila od samaca, odnosno mnogo manje sudjeluju u tri gornja dohodovna decila. Iznenaduju vrlo velike razlike sudjelovanja žena i muškaraca u spomenutim decilima u Austriji i Mađarskoj (koje uopće nisu ublažene u razdoblju od sredine 80-ih do sredine 90-ih), dok su te razlike osjetno manje (što ne znači da su zanemarive) u Velikoj Britaniji i Sloveniji.

U svih pet promatranih zemalja u razdoblju od sredine 80-ih do sredine 90-ih za umirovljenike se smanjila opasnost od siromaštva. Po pravilu, ta je opasnost za umirovljenike manja nego za cjelokupno stanovništvo, a u pojedinim slučajevima razlika je vrlo velika. Dok je u Mađarskoj 1996. godine stopa siromaštva (utvr-

dena kao 50 posto medijalnoga ekvivalentnog dohotka) iznosila 8,3 posto ukupnoga stanovništva, stopa siromaštva za umirovljenike je iznosila samo 2,3 posto umirovljenika. U Austriji je 1995. godine stopa siromaštva bila 8,5 posto ukupnoga stanovništva i samo 4,6 posto za umirovljenike. I među umirovljenicima i umirovljeničkim kućanstvima postoji nejednakost u pogledu financijskoga položaja, ali ta je nejednakost manja nego među ukupnim stanovništvom. Tako je Gini koeficijent u Mađarskoj 1996. godine iznosio 0,286 za cjelokupno stanovništvo i 0,219 za umirovljenike. Za Poljsku je iste godine bio 0,309 za cjelokupno stanovništvo i 0,249 za umirovljenike.

Autori zaključuju napomenom da su razmotrili samo dohodovni položaj umirovljenika (koji se poboljšao u svih pet promatranih zemalja), što je bitan, ali ipak samo jedan pokazatelj ekonomskoga blagostanja. Nisu razmotrili mnoge druge aspekte kakvoće života starijih, poput pristupa zdravstvenoj zaštiti i dugotrajnoj njezi. Većina razmatranih zemalja provela je bitne promjene svojih mirovinskih sustava u posljednje vrijeme. Iako je cilj tih reformi bio u prvom redu zadržati povećanje izdataka za mirovine i osigurati održivost mirovinskih sustava, njihov uspjeh treba također ocijeniti i u uspješnosti ostvarivanja temeljne zadaće: osiguranja materijalne sigurnosti za starije osobe.

O Mađarskoj koja je najdalje odmakla u uvođenju osiguranja na više stupova piše Zsolt Spéder. Zanimljivo je istaknuti da je povećani udio staračkoga stanovništva u Mađarskoj više posljedica smanjivanja broja živorođenih, dok se nisu znatnije promijenile stope smrtnosti (za razliku od zapadnoeuropskih zemalja u

kojima su te dvije odrednice bile podjednako važne). Zabrinutost za održivost mađarskoga mirovinskog sustava nije toliko bila uvjetovana starenjem stanovništva, već je potjecala od maloga broja onih koji su plaćali prinose za mirovinsko osiguranje zbog rada u neslužbenom gospodarstvu, nisko utvrđene dobne granice za odlazak u mirovinu, široko rasprostranjenoga korištenja prijevremenih i invalidskih mirovina te smanjivanja stope aktivnosti muškaraca od početka 1970-ih. Dok se ukupan broj umirovljenika u razdoblju od 1989. do 1996. povećao za 26 posto, broj invalidskih umirovljenika ispod dobne granice povećao se čak za 72 posto. Mađarska je 1993. godine bila prva zemlja u tranziciji koja je ozakonila djelovanje privatnih mirovinskih fondova, a ponovno je u ljeto 1997. bila prva tranzicijska zemlja koja je provela veliku reformu mirovinskog sustava. Od 1. siječnja 1998. sustav međugeneracijske solidarnosti još uvijek je temeljen na utvrđenim naknadama, ali je znatno smanjen i preoblikovan. Zbog političkih odluka indeksiranje se mirovina u proteklom razdoblju uglavnom ostvarivalo u skladu s porastom neto plaće, osim 1994. godine kada su mirovine porasle više od ostalih dohodaka. (U buduću će se godišnje indeksiranje mirovina ostvarivati prema švicarskoj formuli, uzimajući po pola vrijednosti indeksa promjena potrošačkih cijena i pola vrijednosti porasta plaća.) Prosječna mirovina iznosila je početkom 90-ih oko 65 posto prosječne plaće, da bi se sredinom 90-ih taj udio smanjio i iznosio oko 60 posto plaće. Dok su krajem 80-ih mađarski umirovljenici bili natprosječno izloženi siromaštvu, sredinom 90-ih oni su većinom u skupinama srednjeg dohotka. Za razliku od toga, u navedenom razdoblju bitnije pogoršao dohodovni položaj osoba koje nisu umirovljenici. Ocjene o stanju i ozbiljnosti problema siromaštva mogu se spoznati i iz pokazatelja o načinu stanovanja, veličini raspoloživa stambenog prostora po jednoj osobi, uvjetima stanovanja i života – (ne)raspolaganja električnom energijom, tekućom vodom, priklju-

čkom na kanalizaciju, telefonom, televizorom u boji i slično. Umirovljenička kućanstva imaju nešto manje stanove nego neumirovljenička, dok je bez kupaonice ili WC-a živjela četvrtina, odnosno trećina mađarskih umirovljeničkih kućanstava (za razliku od neumirovljeničkih kućanstava kod kojih je 10, odnosno 13 posto bilo bez kupaonice ili WC-a). Siromaštvo danas više nije problem umirovljenika u Mađarskoj, i to ponajviše stoga što su se mirovine pogoršavale manje nego što se smanjivao dohodak od rada i mogućnosti zapošljavanja. Veća opasnost od siromaštva prijeti umirovljenicima koje žive same te individualnim poljoprivrednicima i zaposlenima u poljodjelstvu.

O poljskim dobitnicima tijekom tranzicije s nesigurnom budućnosti piše Adam Szulc. Autor podsjeća da korjenite ekonomske i institucionalne promjene utječu na raspodjelu dohotka i životni standard pojedinih socioekonomskih skupina, pa u svom prilogu istražuje izloženost starijih osoba siromaštvu. Njihova primanja ne ovise samo o gospodarskom stanju zemlje, već su vrlo podložna političkim odlukama. Stoga se postavlja pitanje koliko su dobro umirovljenici ekonomski zaštićeni s obzirom na razvijenost i bogatstvo zemlje te kako se ta zaštita mijenja tijekom vremena. Poljska je jedna od rijetkih tranzicijskih zemalja u kojima je porastao odnos između prosječne mirovine i prosječne plaće (s 50 posto 1989. godine na 64 posto 1995.), iako Szulc upozorava da je to više posljedica snažnijeg smanjivanja plaća nego mirovina. Tako su mirovine 1990. godine bile realno manje za 15 posto nego godinu dana ranije, dok su se plaće smanjile za punu četvrtinu. U prvoj polovici 90-ih povećao se broj umirovljenika, pogotovo osoba koje su se koristile prijevremom

mirovinom, tako da se bitno pogoršao odnos umirovljenika i aktivnih osiguranika (godine 1989. na tisuću aktivnih osiguranika bilo je 372 umirovljenika, a 1996. godine 581 umirovljenik). Ipak, na temelju ankete o potrošnji i primanjima kućanstava, proizlazi da su umirovljenici i starije osobe manje izložene opasnosti siromaštva nego stanovništvo u cjelini. Procijenjena stopa siromaštva (utvrđena prema granici siromaštva od polovica medijalnoga ekvivalentnog dohotka) od 1987. do 1996. smanjila se kod cjelokupnoga stanovništva s 11,4 posto na 8,4 posto, a to je smanjenje snažnije kod umirovljenika (s 8,7 posto na 4 posto), umirovljeničkih kućanstava (s 10,3 posto na 1,1 posto) i kod osoba starijih od 60 godina (s 9,7 posto na 2,9 posto). Ujedno, među umirovljenicima, umirovljeničkim kućanstvima i starijim osobama manja je dohodovna nejednakost u odnosu na cjelokupno stanovništvo. Ipak, Szulc smatra da sve navedene pokazatelje o poboljšanom položaju umirovljenika u Poljskoj treba vrlo oprezno tumačiti. Bolji položaj umirovljenika proistječe i iz toga što oni žive u manjim kućanstvima, a poznato je da veća kućanstva (pogotovo s malom djecom) uglavnom imaju niži životni standard od malih kućanstava bez djece. Također je zabilježeno kako je neprijavljeni dohodak iz rada u neslužbenom gospodarstvu i slično uglavnom veći u kućanstvima bez umirovljenika, tako da bi i to moglo značajno promijeniti dobivenu sliku. Ipak, autor zaključuje da umirovljenici u Poljskoj nisu snosili najveći teret ekonomske tranzicije, već da ih mnogo kritizirani mirovinski sustav zapravo dosta dobro štiti od siromaštva. Ubuduće umirovljenici neće biti tako relativno homogena skupina kao danas, jer će njihova primanja ovisiti o gospodarskom stanju, odlukama državnih tijela, demografskim procesima, ostvarivanju povrata (privatnih) mirovinskih fondova i, napokon, njihovu osobnom izboru i odluci.

Tine Stanovnik i Nada Stropnik pišu o očuvanju dohotka u turbulentnom razdoblju ekonomske tranzicije Slovenije. Za razliku od Poljske i Mađarske, Slovenija

nije pristupila toliko radikalnoj promjeni svojega mirovinskog sustava, već je znatno promijenila prvi stup međugeneracijske solidarnosti i stvorila zakonodavni okvir za "klasičan" drugi stup mirovinskoga osiguranja, vezan uz pojedina zanimanja. Olako odobravanje prijevremenoga umirovljenja utjecalo je na snižavanje prosječne dobi odlaska u starosnu mirovinu s 58,3 godine u 1989. na 57,5 godina u 1997. za muškarce, dok je istodobno kod žena zabilježeno snižavanje prosječne dobi umirovljenja s 55,2 godine na 54,0 godine. Raniji odlazak u mirovinu i produženo očekivano trajanje života utjecali su na to da je 1997. godine prosječni umirovljenik primao mirovinu 12,3 godine, a umirovljenica 15,4 godine. Dok je prijevremeno umirovljenje nešto ublažilo nezaposlenost među starijim osobama, ono nije ostvarilo povećanje mogućnosti zapošljavanja mladih, pa je njihovo sudjelovanje u radnoj snazi ostalo nisko, a njihove stope nezaposlenosti visoke. Slovenski umirovljenici imaju pravo na zaštitni dodatak za niske mirovine koji je također pomogao da su se slovenski umirovljenici pomakli iz najnižih dohodovnih decila prema višim dohodcima. Prisutnost umirovljenika u slovenskom kućanstvu ne znači neminovno pogoršanje financijskoga stanja kućanstva. Ujedno, novoumirovljene osobe uglavnom ostvaruju i veće mirovine od starih umirovljenika. S obzirom na veličinu kućanstva i dob, umirovljenici koji žive sami u prosjeku su stariji od ukupne umirovljeničke populacije. Umirovljenice mnogo češće žive same, pa je 1993. godine tako živjelo više od četvrtine svih umirovljenica. Medijski ekvivalentni dohodak smanjio se od 1983. do 1993. za sva kućanstva u Sloveniji za 14 posto (ponajviše stoga što je

manje značenje dohotka od rada), dok je ostao nepromijenjen za sva umirovljenička kućanstva i povećao se za 6 posto u umirovljeničkih parova. U promatranom razdoblju relativni ekonomski položaj umirovljenika i osoba starijih od 60 godina osjetno se poboljšao te ih je manje u donjim dohodovnim decilima, odnosno više u gornjim decilima. Dok se nije značajnije promijenila izloženost siromaštvu za cjelokupno stanovništvo, pa je stopa siromaštva (utvrđena prema granici siromaštva od 50 posto medijskoga ekvivalentnog dohotka) bila 7,3 posto u 1983. i 7,1 posto u 1993. godini, kod umirovljenika je zabilježeno značajnije smanjenje (s 9,2 posto na 6,7 posto), umirovljeničkih kućanstava (s 10,7 posto na 7,3 posto) i kod osoba starijih od 60 godina (s 15,8 posto na 12,6 posto). Zanimljivo je navesti da se u Sloveniji znatnije povećala dohodovna nejednakost ukupnoga stanovništva, a nije došlo do značajnije promjene te nejednakosti u umirovljenika, umirovljeničkih kućanstava i starijih osoba. Stanovnik i Stropnik navode da to ne iznenađuje, jer u Sloveniji nije došlo do veće promjene u distribuciji mirovina, pa je raspodjela mirovina ostala prilično stabilna u razdoblju dužem od deset godina. S obzirom na uvjete stanovanja (tekuću vodu, kanalizaciju, telefon, osobni automobil i drugo), umirovljenička kućanstva ne žive bitno drukčije od neumirovljeničkih. Autori tako zaključuju da niti u Sloveniji umirovljenici nisu žrtve tranzicije, već su to nezaposleni i osobe niskih dohodaka.

Drugi dio knjige obuhvaća dvije tranzicijske zemlje: Austriju i Veliku Britaniju. Christopher Prinz piše o Austriji i navodi najvažnija obilježja austrijskoga mirovinskog sustava. Iako demografska kretanja u Austriji nisu povoljna: petina stanovnika starija je od 60 godina, a koeficijent dobne ovisnosti (stanovništvo starije od 64 godine u odnosu na stanovništvo u dobi od 15-64 godine) gotovo je 25 posto, ona nisu ništa lošija nego u drugim europskim zemljama. Austrija je, s obzirom na svoju veličinu, vjerojatno zemlja s najve-

čim izdacima za mirovine u svijetu, u prvom redu zbog velikih prava ("darežljivosti") u mirovinskom sustavu u skladu s načelom očuvanja životnoga standarda (*Lebensstandardprinzip*) svih stanovnika. Osiguranci mogu ostvariti 80 posto prosječnog iznosa u najboljih 15 godina osiguranja, minimalno razdoblje osiguranja isto je 15 godina, sve donedavno visina mirovina usklađivala se s porastom bruto nadnica, prilično lako može se dobiti invalidska mirovina, tako da polovica umirovljenika i četvrtina umirovljenica ostvaruju mirovine na temelju toga. Kao mjera sprečavanja i ublažavanja nezaposlenosti vrlo je rasprostranjeno i prijevremeno umirovljenje (na koje se ostvaruje pravo ako osobi nedostaje do 5 godina za punu dob umirovljenja, ako je bila osigurana 37,5 godina, ako ima smanjenu radnu sposobnost ili ako je dulje vrijeme nezaposlena), ali uz vrlo visok proračunski trošak. Prijevremeno umirovljenje zbog nezaposlenosti mnogo je češće među ženama. Potrebno je istaknuti da je i to pridonijelo da Austrija bilježi jednu od najnižih stopa nezaposlenosti u Europi – samo 4 posto. Kao posljedica, na mirovine se izdvaja gotovo 15 posto BDP-a, a usprkos stopama prinosa koje su među najvišima u Europi, potrebni su i veliki transferi iz proračuna. Osim što je visok iznos prosječne mirovine u odnosu na prosječnu plaću, razina mirovina u pojedinim razdobljima rasla je brže od nominalnih dohodaka onih koji još rade. "Kažnjavanja" zbog ranijega umirovljenja u pogledu umanjenja mirovina bila su gotovo simbolična. Financijsko stanje u austrijskom mirovinskom sustavu nije tako nepovoljno kako bi se moglo očekivati. Izdvajanja iz proračuna su velika, ali njih bilježe i ostale europske zemlje. Zemlja se ističe po vrlo visokoj stopi prinosa

za mirovinsko osiguranje – od 22,8 bruto nadnice koju zajedno plaćaju zaposlenici (10,25 posto) i poslodavci (12,55 posto). Zbog stupanja u Europsku Zajednicu i globaliziranja tržišta, nastoji se biti što konkurentniji, a to zahtijeva i smanjivanje troškova živog rada, pa moguće podizanje stope prinosa za mirovinsko osiguranje sigurno nije način ublažavanja problema starenja stanovništva. Postojeća demografska kretanja i pogoršanje koeficijenta dobne ovisnosti prisilit će na još veća izdvajanja iz proračuna. Ako se nešto ne bi učinilo u najkraćem roku, morala bi snažno porasti izdvajanja za mirovinski sustav. Stoga se vlada u jesen 1997. nakon vrlo kratkog razdoblja pripreme odlučila za sveobuhvatnu reformu prema kojoj bi trebalo doći do povećanja dobi za odlazak u mirovinu, u sustav su uključeni neki netipični oblici rada (kao rad na ugovor i slično), pojačana su umanjenja za prijevremeno umirovljenje za čiji će se obračun koristiti 18 umjesto 15 godina rada i slično, smanjuju se vrlo izdašna mirovinska prava zaposlenima u javnim službama i slično. I u Austriji su umirovljenici i starije osobe manje izložene siromaštvu nego ukupno stanovništvo. Prema granici siromaštva od 50 posto medijalnoga ekvivalentnog dohotka stopa siromaštva za sve umirovljenike bila je 7,6 posto u 1985. i 4,6 posto u 1995. godini, u umirovljenika koji žive u umirovljeničkim kućanstvima 8,2 posto i 5,5 posto, u osoba između 50 i 69 godina starosti 6,5 posto i 4,7 posto, a kod ukupnog je stanovništva ona iznosila 9,6 posto i 8,5 posto. Što se tiče dohodovne nejednakosti među starijim stanovništvom u Austriji, Prinz navodi da su u razdoblju od 1985. do 1995. ekvivalentni dohoci rasli mnogo brže nego pojedinačni dohoci, što je u velikoj mjeri uzrokovano povećanjem udjela (udanih) žena koje ostvaruju pravo na osobnu mirovinu iz vlastitoga rada. Zbog istog razloga u posljednjem desetljeću više je za muškarce nego za žene smanjena dohodovna nejednakost na temelju ekvivalentnoga dohotka kućanstava. Ipak, na temelju ekvivalentnoga dohotka nejednakost u Austriji još je uvijek

bitna, pa je veća među muškarcima nego među ženama.

Velika Britanija ima znatno drukčiji mirovinski sustav od ostalih europskih zemalja koji je zabilježio velike promjene u posljednjih 20 godina. Autori priloga Carl Emerson, Paul Johnson i Gary Stears ukratko objašnjavaju nastanak i razvoj mirovinskog osiguranja u Velikoj Britaniji te navode kako se taj sustav sastoji od dva dijela. Prvi sustav temeljne državne mirovine uveden je 1948. godine i sada njegova vrijednost iznosi oko 15 posto prosječne plaće (24 posto za par) i to ostvaruju svi umirovljenici. Prijašnja konzervativna vlada snizila je razinu temeljne državne mirovine s 20 posto prosječne plaće i promijenila način obračuna usklađivanja mirovina. Drugi, državni mirovinski program, vezan uz ostvarena primanja (*State Earnings Related Pension Scheme – SERPS*), pokrenut je 1978. godine i bio je izvorno obavezan za sve zaposlene koji zarađuju više od utvrđenog iznosa, a nisu uključeni u sustav mirovinskoga osiguranja pojedinih zanimanja. Izvorno, SERPS je bio prilično izdašan, ali nakon toga uslijedile su značajne reforme, tako da je došlo do mnogih ograničenja. Danas na značenju sve više dobiva mirovinsko osiguranje pojedinih zanimanja, pa je približno polovica osiguranika uključena u neki program privatnoga osiguranja. Oko 10 milijuna umirovljenika ostvaruje temeljnu državnu mirovinu jednakog iznosa za koju se izdvaja manje od 4 posto BDP-a. Ovisno o dobi i imovinskom stanju dobivaju se zaštitni dodatak, naknada za stanovanje te porezne olakšice. I u Britaniji se početkom i sredinom 70-ih očitovao fenomen ranijega povlačenja iz aktivnosti, pogotovo muškog stanovništva. Uz produženo očekivanje trajanja života ljudi su sve dulje koris-

tili mirovine. Oko četiri milijuna umirovljenika prima SERPS mirovine, tako da se za mirovinsko osiguranje u fiskalnoj godini 1996.-97. izdvojilo 4,23 posto BDP-a. Ocjenjuje se da će udio rashoda za mirovinsko osiguranje rasti do 2030. godine na više od 5 posto BDP-a, a nakon toga do sredine stoljeća trebalo bi uslijediti smanjenje na oko 4 posto BDP-a. Više od polovice britanskih umirovljenika živi u dvočlanom kućanstvu, a oko četvrtina su samci. Opskrbljenost umirovljeničkih kućanstava ne razlikuje se bitno od onih koja to nisu, time da umirovljenici, naravno, većinom nemaju hipoteke na svoje kuće jer su za radnoga vijeka otplatili bankovne kredite, što nije slučaj s neumirovljeničkim kućanstvima koja u većini imaju tu obvezu. U razdoblju od 1989. do 1995. godine primanja svih britanskih umirovljeničkih kućanstava povećala su se za 7 posto, a najveće povećanje (za više od trećine primanja) zabilježili su muškarci koji žive sami. U istom razdoblju smanjilo se značenje državne mirovine, a poraslo sudjelovanje ostalih državnih naknada i privatnih mirovina. Udio umirovljenika nešto je smanjen u donjim dohodovnim decilima i povećan u višim decilima, time da u četiri najviša decila visok udio imaju umirovljenici – samci. Nakon razmatranja dohodovne nejednakosti između pojedinih dobnih skupina, autori zaključuju svoj prilog ocjenom budućih kretanja mirovinskoga sustava u Velikoj Britaniji. Ono je u najvećoj mjeri obilježeno većim značenjem privatnoga mirovinskoga osiguranja, čime bi se mogla očuvati financijska održivost javnoga mirovinskoga osiguranja. Ostaje da se vidi, hoće li sustav ostati dovoljno pravedan.

U cjelini, svi su autori zaključili da se približno u posljednjih deset do petnaest godina u promatranim zemljama poboljšao položaj umirovljenika. Posebno iznenađuje da su u prikazanim tranzicijskim zemljama umirovljenici u relativno boljem dohodovnom položaju od ostalog stanovništva. Za razliku od nezaposlenih ili slabo plaćenih radnika, oni imaju i prilično siguran izvor financijskih sredstava.

James H. Mittelman THE GLOBALIZATION SYNDROME, TRANSFORMATION AND RESISTANCE

PUP, 2000., 286 str.

Umirovljenici, naravno, žele prisvojiti što veći dio raspoloživih društvenih sredstava, smatrajući da je to pravo koje su pošteno ostvarili radom u bivšem sustavu. Stoga tranzicijske zemlje, ili barem ove tri promatrane, nisu zaboravile svoju obvezu prema umirovljenicima. Neizvršavanje obveze plaćanja koje ima država prema umirovljenicima, smatra Joseph Stiglitz, ne znači samo nepoštivanje prihvaćenoga društvenog ugovora, već je isto tako neposredna prijetnja razaranju ionako skromnog i teško obnovljivog društvenog kapitala u tranzicijskim zemljama, nužnog preduvjeta gospodarskog rasta. Vrlo je teško ostvariti socijalnu pravednost u raspodjeli sredstava za mirovine, ali u cjelini umirovljenici nisu najveće žrtve tranzicije. Kako zbog velikih mirovinskih rashoda i smanjivanja troškova u uvjetima globalne konkurencije većina zemalja provodi korjenite promjene svojih mirovinskih sustava, autori navode da ostaje potreba stalnog proučavanja problema siromaštva među starijim stanovništvom kako bi se moglo na vrijeme upozoriti na moguće pogoršanje njihova položaja. Autorima i urednicima vrijedne knjige *Ekonomsko blagostanje starijih: usporedba u pet europskih zemalja* stvarno treba čestitati na metodološkoj usklađenosti i znanju kojim obrađuju navedenu problematiku. Možemo se nadati da će u nekom sličnom budućem izdanju ovakvog štiva biti sadržan i prilog posvećen Hrvatskoj.

Predrag Bejaković

Živimo u eri globalizacije ili, kako je to Arno J. Mayer rekao, u "sezoni globalizma". Knjiga Jamesa H. Mittelmana pokazuje onu stranu globalizacije koju ističu razni protuglobalizacijski pokreti. Autor u knjizi objašnjava dinamiku i posljedice globalizacije, stavljajući u središte uzajamno djelovanje moćnih snaga globalizacijskog tržišta i potreba društva. Kao problem postavlja odnos između zadovoljstva globalizacijom i nezadovoljstva koje se javlja kao odgovor na nju.

Mittelman poima globalizaciju kao obrazac srodnih karakteristika ljudskih uvjetovanosti unutar globalne političke ekonomije. Opće poimanje globalizacije dijeli na dva glavna gledišta. Prvo gledište naglašava međupovezanost i međuovisnost, uspon transnacionalnoga protoka kapitala, roba i radne snage te pojačavanje procesa po kojima svijet postaje "globalno selo".

"Globalizacija se odnosi na proces slabljenje granica između zemalja i potiče bliže ekonomsko, političko i socijalno međusobno djelovanje."

Ovo gledište sadržava u sebi neke važne probleme globalizacije, kao što su transgranični tijekovi, identitet i društvene relacije. Drugo gledište naglašava zbijanje prostora i vremena koje je vezano uz razvoj tehnologije, protok kapitala i kulturnu sferu. Ne odbacujući ova dva gledišta, autor nudi čitatelju svoje viđenje po kojem je dominantni oblik globalizacije stvoren povijesnim transformacijama u ekonomiji, politici i kulturi koje su, unutar globalizacijskog okvira, međusobno povezane. Globalizacija nije, prema njegovu mišljenju, jedinstven fenomen, već "sindrom" različitih procesa i aktivnosti.

U svojoj knjizi on kombinira teorijski i empirijski pristup. U teorijskom pristupu oslanja se na K. Polaniju, F. Braudela, A. Gramscija i druge teoretičare. Praktičan rad ostvario je sudjelovanjem u najrazličitijim akcijama antiglobalizacijskih i ekoloških skupina, razgovorom s različitim ljudima, od visoko pozicioniranih političara, preko pravnika i sudaca, znanstvenika, novinara i studenata do pripadnika različitih pokreta otpora. Glavna namjera mu je bila prikazati na koji način i s kojim posljedicama se globalizacija javlja u dva različita dijela svijeta: istočnoj i jugoistočnoj Aziji kao epicentru globalizacije te južnoj Africi kao jednom od najmarginilnijih djelova svijeta. To je proveo analizom dinamike globalizacije, brojnih posljedica i raznoolikih reagiranja na nju. Globalizacija je, prema njegovu mišljenju, pokrenuta promjenom podjele rada i moći, manifestira se u novom regionalizmu, a suprotstavlja joj se protuglobalizacijski pokreti koji su još uvijek u povojima. Svakom od ova tri specifikuma globalizacije posvećen je jedan dio knjige.

Knjiga se sastoji od uvodnog poglavlja i od tri cjeline. Prvo poglavlje *Dinamika globalizacije* uvod je u problematiku koja će se obrađivati u tri cjeline. Autor piše o načinima manifestacije globalizacije, glavnim poticajima, o globalnim strukturama uključenima u ove procese, o podrijetlu globalizacije koja nije u potpunosti fenomen novoga doba, o ekonomskoj globalizaciji i državi gdje se problematizira položaj i uloga države unutar globalizacijskoga procesa te njezin odnos prema globalizaciji, uloga civilnog društva u današnjoj demokratskoj državi.

Globalizacija za Mittelmanna ima trostranu strukturu. Jedan od djelova te struk-

ture čini globalna podjela rada i moći koju on obrađuje u četiri poglavlja prvoga dijela knjige. Na početku prikazuje teorijsko-povijesni okvir podjele rada i moći koji se zbivao u tri faze. Klasična teorija međunarodne podjele rada, koju su opisali Adam Smith i David Ricardo, naglašava važnost podjele poslova i njihovu specijalizaciju te komparativnu prednost trgovinskih proizvoda čija je cijena relativno niska. U novoj međunarodnoj podjeli rada dolazi do premještanja proizvodnje iz razvijenih kapitalističkih zemalja u zemlje u razvoju. Proizvodnja i nisko kvalificirani poslovi odlaze u zemlje u razvoju, a veći dio istraživačkih i razvojnih aktivnosti ostaje u kapitalističkim zemljama. Treća faza – globalna podjela rada i moći pokazuje zamršenost značajnih regionalnih procesa u njihovim institucionaliziranim i neformalnim aspektima kao što su: unutar i međuregionalni protok migracija, složena mreža trgovačkih lanaca robe među globalnim proizvođačima, kupcima i prodavačima koja se širi pomoću brojnih teritorijalnih veza, kako bi došlo do protoka kapitala i radne snage te kako bi se ublažile napetosti između razvijenih i zemalja u razvoju. Globalna podjela rada i moći stvara restrukturiranje svjetskih regija, uključujući njihove bitne elemente: državu, gradove i mreže koje ih povezuju. Mittelman dalje raspravlja o nekim ključnim oblicima koji se javljaju kao posljedice globalne podjele rada i moći, a to su migracije, siromaštvo, spolna diskriminacija i marginalizacija. Siromaštvo je danas, prema njegovu mišljenju, ishod međusobnoga djelovanja globalizacije, marginalizacije i spolne diskriminacije. Te je probleme pokazao u zadnjem poglavlju, na primjeru Mozambika.

Drugi dio knjige nosi naslov *Regionalizam i globalizacija*. Autor revidira pojam regionalizma, hegemonije i globalizma te subregionalne reakcije na globalizaciju. Pita se je li regionalizam tek usputna stanica prema neoliberalnoj globalizaciji ili je sredstvo prema svjetskom poretku u kojem je osobito naglašen pluralizam. U regionaliz-

mu vidi i komponentu globalizacije, ali i reakciju na nju. Regionalizam se danas, prema njegovim riječima, treba razmatrati s drukčijih relacija od onih u razdoblju između dva svjetska rata. Ovaj regionalizam je višeznačan, umetnut je u višestran i fluidniji geopolitički kontekst nakon hladnoga rata. Sadržava u sebi i neke stupnjeve pokretačke sile. Današnji novi regionalizam reprezentira koncentraciju političke i ekonomske moći koja se mjeri u globalnoj ekonomiji. Novi regionalizam je raširen po čitavu svijetu i, za razliku od autocentričnoga međuratnog regionalizma, neoliberalna varijanta je ekstrovertirana. Kako bi objasnio sadržaj novoga regionalizma, autor proširuje teorijski okvir i u njega uključuje neke zapostavljene dimenzije. Kako taj okvir ne bi bio nepotpun, analizira uzajamno djelovanje ideja i njihovih veza s institucijama, sustavom proizvodnje, opskrbom radnom snagom te sociokulturnim institucijama. Kao jedna od bitnih osobina regionalizma spominje se hegemonija koja pridonosi polarizaciji i neuravnoteženosti resursa. SAD se javlja kao dominantna sila koja iskorištava regionalizam kao instrument za održavanje hegemonije. U nekim dijelovima zemalja u razvoju regionalni procesi su sredstva za traženje većega pristupa globalnom kapitalu. Ovdje se autor okreće politici i istražuje geopolitiku globalizacije i veze između ekonomije i vojne sigurnosti u kontekstu globalizacijskoga procesa, posebno uzimajući u obzir pitanje rabi li se novi regionalizam da bi promovirao hegemoniju SAD-a u globaliziranom svjetskom poretku. U posljednjem dijelu druge cjeline knjige bavi se subregionalnim reakcijama na globalizaciju. Pokazuje neke od unutarregionalnih obrazaca nejednakosti u obliku značajnih podregionalnih reakcija na globalizaciju.

Treći dio knjige nosi naslov *Otpor globalizaciji*. Objašnjenje globalne podjele rada i moći te novoga regionalizma bilo je potrebno kako bi se došlo do opreke globalizaciji. Globalna podjela rada i moći i novi regionalizam rađaju otpor. Otpor globalizaciji nikako ne smije biti zanemaren. Iako je, po autorovu mišljenju, tek u povojima, on je u mnogo instancija organiziran, negdje čak i transnacionalno. Često je otpor globalizaciji shvaćen kao nešto istovjetno protestu, izazovu, manifestaciji grube sile, kao nešto nepomirljivo. Taj otpor ne smije biti shvaćen kao otvoreno organizirano protivljenje institucionaliziranoj ekonomskoj i vojnoj moći, niti kao politička reakcija na neoliberalizam. Kako bi se pojnilo što je otpor globalizaciji, treba se istražiti posredno značenje političkoga i kulturnog života, mogućnosti izvedivosti i strukturne transformacije (zato što svakodnevnim individualnim i kolektivnim akcijama nedostaje otvorene opozicije). Mitelman počinje objašnjavanje obrazaca kritike i otpora globalizaciji teorijskim uvidom u radove trojice teoretičara otpora: Antonia Gramscija, Karla Polaniya i Jamesa C. Scotta. U druga dva poglavlja ovoga dijela knjige iznosi empirijske primjere otpora globalizaciji. Piše o protuglobalizacijskim pokretima za očuvanje okoliša i organiziranom kriminalu koji je, u jednu ruku, određen kao sastavni dio neoliberalne globalizacije. Obje vrste otpora istražuje i promatra u svjetlu prije navedenog teorijskog okvira.

U ovoj knjizi dana je cjelovita i slojevita analiza globalizacije koju autor promatra kao sindrom. Njegovo poimanje globalizacije je u biti negativno, jer smatra da ona nudi nejednake ekonomske mogućnosti te da je usko povezana s marginalizacijom. Međusobno djelovanje globalizacije, marginalizacije i društvenih sila oblikuje obrasce siromaštva. U knjizi se pokazuje ona druga strana globalizacije i nude neka rješenja za njezino preoblikovanje. Dokaži koje je autor skupio radom na terenu pokazuju da globalizacija koja nekima donosi mnogostruku korist, za druge postaje

nelagodan međuodnos dubokih tenzija. Knjiga je vrlo dojmljiva i zanimljiva, osobito zbog empirijskih podataka koji potiču na razmišljanje. Iako nije prevedena na hrvatski jezik, svakako je vrijedna pozornosti svih onih koje zanima globalizacijski proces u koji smo i sami uključeni.

James H. Mittelman je profesor međunarodnih odnosa u Školi za međunarodne službe pri Američkom institutu u Washingtonu.

Dunja Bonacci